

سید المرسلین

دانشگاه لرستان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه تاریخ

عنوان پایان نامه

جایگاه بناکتی در تاریخنگاری عصر ایلخانان

نکارش

افسانه کنگرانی فراهانی

استاد راهنما

دکتر سید ابوالفضل رضوی

استاد مشاور

دکتر مهدی صلاح

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته تاریخ

تاریخ

شهریور ۱۳۹۱

بسمه تعالی

تاریخ:

شماره:

پوست:

Copyright © Lorestan University, 2012

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or other ways without the prior written permission of Lorestan University.

همه‌ی امتیازات این پایان‌نامه به دانشگاه لرستان تعلق دارد. در صورت استفاده از تمام یا بخشی از مطالب در مجلات، کنفرانس‌ها یا سخنرانی‌ها باید نام دانشگاه لرستان (یا استاد یا اساتید راهنمای پایان‌نامه) و نام دانشجو با ذکر مأخذ و ضمن کسب مجوز کتبی از دفتر تحصیلات تکمیلی دانشگاه ثبت شود. در غیر این صورت مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

تقدیم به :

اسطوره های فداکاری و صبر، پدر و مادر عزیزم که شیوه زیستن را به من آموخته و عشق و محبت وصف نداشتنشان را در تمامی مراحل زندگی نصیب من کرده اند.

و خواهرزاده عزیزم : که آتش عشق و محبت را در وجودم شعله ور ساخت، آراد.

تقدیر و تشکر :

با سپاس فراوان از سروران و اساتید بزرگوار جناب آقای دکتر سید ابوالفضل رضوی که به عنوان استاد راهنما و جناب آقای دکتر مهدی صلاح که به عنوان استاد مشاور، با عنایت و راهنمایی های خویش مرا در انجام این پژوهش یاری رساندند و با صبر و شکیبایی و راهنمایی های ارزشمندشان گره گشای مشکلات بوده اند.

همچنین از زحمات خانواده عزیزم که شرایط لازم جهت نگارش این پژوهش را فراهم کردند، کمال تشکر و قدر دانی را دارم.

در پایان وظیفه خویش می دانم که از زحمات و همکاری کارکنان محترم کتابخانه مجلس جمهوری اسلامی ایران، کتابخانه ملی، کتابخانه گروه تاریخ دانشگاه لرستان و کلیه دوستانی که در تدوین این اثر مهرشان را از من دریغ نکردند صمیمانه سپاسگذاری کنم.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول - مقدمه و کلیات طرح تحقیق
۲	۱-۱- مقدمه
۵	۲-۱- بیان مسأله
۵	۳-۱- سوالات و فرضیات تحقیق
۷	۴-۱- پیشینه تحقیق
۷	۵-۱- ضرورت ها و اهداف تحقیق
۸	۶-۱- روش تحقیق
۸	۷-۱- نقد و بررسی منابع
	فصل دوم : درآمدی بر اوضاع ایران در عهد ایلخانان
۱۸	۱-۲- اوضاع سیاسی دوران ایلخانان
۴۳۸	۲-۲- اوضاع اقتصادی ایران در عهد ایلخانان
۴۶	۳-۲- اوضاع اجتماعی عصر ایلخانان
۵۱	۴-۲- اوضاع دینی زمان ایلخانان
۶۲	۵-۲- اوضاع فرهنگی دوره ایلخانان
	فصل سوم : درآمدی بر تاریخنگاری ایران در عصر ایلخانان
۷۰	۱-۳- مروری اجمالی بر تاریخ و تاریخنگاری
۷۰	۳-۱-۱- تاریخ در لغت
۷۳	۳-۱-۲- فواید تاریخ

- ۳-۱-۳- موضوع تاریخ ۷۷
- ۳-۱-۴- شرایط مورخ ۷۸
- ۳-۱-۵- تاریخنگاری و اشکال آن ۷۹
- ۳-۱-۵-۱- اشکال تاریخنگاری ۸۰
- ۳-۱-۵-۲- روش های تاریخنگاری ۸۲
- ۳-۲- مروری اجمالی بر تاریخنگاری قبل از دوره ایلخانی ۸۴
- ۳-۲-۱- علل رشد تاریخنگاری ایران پس از اسلام ۸۷
- ۳-۲-۲- ویژگی های نثر در دوران قبل از ایلخانی ۸۹
- ۳-۲-۲-۱- وضعیت نثر از لحاظ زبان ۸۹
- ۳-۲-۲-۲- ویژگی های نثر از نظر سبکی ۹۲
- ۳-۲-۳- مروری اجمالی بر چند منبع تاریخی قبل از دوره ایلخانی ۹۷
- ۳-۳- تاریخنگاری دوره ایلخانی ۱۰۱
- ۳-۳-۱- علل رشد تاریخنگاری در دوره ایلخانان ۱۰۳
- ۳-۳-۲- ویژگی های نثر در دوره ایلخانان ۱۰۶
- ۳-۳-۲-۱- وضعیت نثر از لحاظ زبانی ۱۰۶
- ۳-۳-۲-۲- ویژگی های نثر از نظر سبکی ۱۰۹
- ۳-۳-۳- ویژگی های تاریخنگاری دوره ایلخانی ۱۱۱
- ۳-۳-۴- معرفی چندی از منابع تاریخی دوره ایلخانان ۱۱۲
- فصل چهارم : جایگاه بناکتی در تاریخنگاری عصر ایلخانی
- ۴-۱- زیست نامه ابوسلیمان داودبن محمد بناکتی ۱۳۹

- ۱۳۹-۱-۱-۴ بناکت
- ۱۴۷-۲-۱-۴ ابوسلیمان داود بن محمد بناکتی
- ۱۵۵-۲-۴ معرفی کتاب روضه اولی الالباب فی معرفه التواریخ والانساب
- ۱۵۷-۱-۲-۴ نسخ موجود از تاریخ بناکتی
- ۱۵۹-۲-۲-۴ بخش تشکیل دهنده تاریخ بناکتی
- ۱۵۹-۱-۲-۲-۴ مقدمه
- ۱۶۱-۲-۲-۲-۴ فصول و بخشهای اصلی تاریخ بناکتی
- ۱۶۳-۳-۲-۲-۴ خاتمه کتاب
- ۱۶۵-۳-۲-۴ ویژگی ها و روش تاریخ نویسی بناکت
- ۱۷۱-۴-۲-۴ نثر کتاب تاریخ بناکتی
- ۱۷۵-۳-۴ بینش و دیدگاههای تاریخنگاری بناکتی
- ۱۷۶-۱-۳-۴ جایگاه مسائل سیاسی در تاریخ بناکتی
- ۱۸۱-۲-۳-۴ انعکاس جریانهای اجتماعی در تاریخ بناکتی
- ۱۸۱-۱-۲-۳-۴ طبقات اجتماعی
- ۱۸۹-۲-۲-۳-۴ توجه به آداب و رسوم ملل مختلف
- ۱۹۲-۳-۲-۳-۴ توجه پادشاهان به رعایا، مردم عادی و کارهای عام المنفعه آنها
- ۱۹۴-۳-۳-۴ بناکتی و اهتمام امور فرهنگی
- ۱۹۴-۱-۳-۳-۴ توجه به علوم مختلف
- ۱۹۹-۲-۳-۳-۴ توجه به علما، پادشاهان علمی و مراکز علمی و آموزشی
- ۲۰۱-۴-۳-۴ جریانهای اعتقادی، مذهبی در تاریخ بناکتی

۲۰۹.....	۴-۳-۵- انعکاس مسائل اقتصادی در تاریخ بناکتی
۲۱۳.....	۴-۳-۶- جهان نگری بناکتی
۲۱۶.....	۴-۳-۷- جایگاه هویت ایرانی در تاریخ نگاری بناکتی
۲۱۸.....	۴-۴- ارزش کتاب تاریخ بناکتی
۲۱۹.....	۴-۵- جایگاه روش و بینش تاریخنگاری بناکتی در عصر ایلخانی و پس از آن
۲۲۱	نتیجه گیری
۲۲۳	منابع و مآخذ
۲۳۶	ضمائم

چکیده

کتاب روضه اولی الالباب فی معرفه تواریخ و الانساب، مشهور به تاریخ بناکتی، توسط ابوسلیمان داود بن محمد بناکتی، ملقب به فخر بناکت، ملک الشعرا دربار سه ایلخان بزرگ غازان خان، الجایتو و ابوسعید به رسته تحریر درآمده است این کتاب شامل وقایع عالم از خلقت آدم تا سال (۷۱۷ هـ ق / ۱۳۲۰م) می باشد.

جایگاه بناکتی به عنوان یک مورخ درباری این امکان را به وی داده است تا به منابع مکتوب و شفاهی بی شماری دسترسی داشته باشد، همین امر محدوده فکری وی را وسعت بخشیده و سبب شده است تا از قیود سنتی تاریخنگاری فاصله بگیرد و با دیدی جهانی به سراغ مسائل تاریخی رفته و علاوه بر توجه صرف به وجوه سیاسی که خاص تاریخنگاری سنتی است به وجوه اقتصادی، اجتماعی، مذهبی، فرهنگی و . . . نیز بپردازد. این امر به همراه بی طرفی که وی در تاریخنگاری خود رعایت کرده سبب شده تا تاریخنگاری وی از سطحی نزدیک به تاریخنگاری علمی برخوردار شود و علاوه بر داشتن جایگاه ویژه در میان سایر منابع عصر ایلخانی، به عنوان یکی از منابع و متون مهم تاریخ تمدن جهان نیز محسوب شود.

کلید واژه : تاریخنگاری، بناکتی، ایلخانان، تاریخ بناکتی، بناکت .

فصل اول

مقدمه و کلیات طرح تحقیق

یورش مغولان به سرزمین های اسلامی و غلبه و حاکمیت آنها در این مناطق، فصل جدیدی را در تاریخ ملت های مغلوب رقم زد و کلیه ابعاد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مردم این سرزمین ها را تحت تأثیر خود قرار داد. تشکیل حکومت ایلخانی و برقراری یک حکومت سیاسی یکپارچه از چین تا سواحل مدیترانه و وارد شدن ایلخانان در گردونه روابط جهانی راه برقراری تبادلات فرهنگی و ارتباط علما، فضلا و حکمای ملل مختلف دو سوی جهان آن روزگار را میسر کرد. این امر تأثیر مستقیمی بر امور فرهنگی گذاشت و سبب رشد برخی از شاخه های علوم در این عصر گشت که از جمله میتوان به: نجوم، جغرافیا، نقاشی و تاریخنگاری اشاره کرد. در دوره ایلخانی شاهد رشد چشمگیر تاریخنگاری هستیم، علاقه مغولان به ثبت فتوحات و جهانگشایی های خود از یک طرف و وقوع رخدادهای مهمی چون: سقوط خوارزمشاهیان، تسخیر قلاع اسماعیلی و انقراض خلافت عباسی از طرف دیگر سبب شد تا مورخان بسیاری در این دوران دست به تألیف اثر تاریخی بزنند، به طوری که در هیچ یک از ادوار تاریخی تا این حد منابع تاریخنگاری چه از لحاظ کمی و چه از لحاظ کیفی دیده نمی شود. به بیانی دیگر یکی از مشخصات بارز فرهنگی عصر ایلخانان را می توان رشد و تکوین تاریخنگاری دانست. ابوسلیمان داود بن محمد بناکتی و اثر اوتاریخ بناکتی یکی از مهمترین حلقهها و نمونههای این رشد و تکامل تاریخنگاری هستند. چرا که در سایه تسامح و تساهل ایجاد شده توسط حاکمیت ایلخانان در کلیه امور فرهنگی، مذهبی، اقتصادی و... وی توانست با بیطرفی و رویکردی علمی به تاریخ نگریسته و با توجه به تقرب به درگاه ایلخانان که دسترسی به منابع بیشماری را برای وی فراهم می کرد و همچنین تحت تأثیر گفتمان فرهنگی حاکم بر عصر ایلخانان که مقولهای جهانی را در اثر ارتباطات به وجود آمده بین علمای ملل مختلف ایجاد می کرد، اثری ارزنده در تاریخ ایران و جهان عرضه دارد.

علی رغم ارزش محتوایی بی نظیر این اثر توجه چندانی به آن نشده است و جز مقدمه ای که مصحح فرهیخته این کتاب در ابتدای اثر، آن هم به صورت بسیار مختصر آورده است هیچ تحقیق و پژوهش مستقل دیگری در مورد آن صورت نگرفته است. با این اوصاف نگارنده بر آن است تا این موضوع را بانگاهی تخصصی و گسترده تر مورد مطالعه قرار دهد و ویژگی های تاریخنگاری بناکتی و همچنین دیدگاه و بینش وی را به مسائل تاریخی نشان دهد.

علاقه به مبحث تاریخنگاری به عنوان معرفی کننده و روشن کننده بخشی از ابعاد و مظاهر فرهنگ و تمدن اعصار مختلف تاریخی، توجه به علل رشد این دانش در عصر ایلخانان، علاقه به دوره ایلخانی به عنوان یکی از تأثیر گذارترین ادوار تاریخی در ایران، شناخت زوایای مختلف کتاب تاریخ بناکتی به عنوان یک اثر جهانی نگارش یافته در عصر ایلخانان و همچنین تلاش در جهت روشن کردن دیدگاههای تاریخی بناکتی به عنوان یک مورخ عصر ایلخانی از جمله علت های اساسی در انتخاب این موضوع بوده است.

از آنجا که یکی از مهمترین مسائل در پژوهش های تاریخی، شناخت و نقد منابع است در این پژوهش معرفی و نقد منابع نیز مورد توجه قرار گرفته است.

روش تحقیق مورد استفاده در این پژوهش روش معمول توصیفی-تحلیلی است. در این راستا ابتدا دادههای تاریخی از منابع دست اول و منابع دست دوم و منابع تحقیقی جمع آوری شده است و پس از نقد و تصفیه و طبقه بندی اطلاعات به تجزیه و تحلیل آنها در راستای پاسخگویی به سوالات پژوهش مبادرت گردیده است.

پژوهش حاضر در چهار فصل گردآوری شده است. فصل اول به مقدمه و کلیات طرح تحقیق اختصاص دارد. در فصل دوم نگاهی به اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، مذهبی و فرهنگی ایران عهد

ایلخانان انداخته شده است چرا که اوضاع حاکم بر جامعه در زمان هر مورخ تأثیر مستقیم بر روی روند تاریخنگاری و نگرش تاریخی او به مسائل دارد. در این خصوص جنگهای داخلی، روابط خارجی ایلخانان، مؤلفه های اصلی اقتصادی چون کشاورزی، تجارت، نظام مالی و . . . ، وضعیت طبقات اجتماعی مختلف در عصر ایلخانان مانند طبقه حاکمه، زنان، امرای لشکری، رعایا و مردم عادی، همچنین وضعیت ادیان و مذاهب مختلف چون اسلام، یهودیت، مسیحیت مورد توجه قرار گرفته است و در پایان اوضاع فرهنگی و وضعیت علوم مختلف چون نجوم، نقاشی، ادبیات، علوم شرعی و تاریخنگاری بررسی گردیده است. فصل سوم به مبحث تاریخ و تاریخنگاری اختصاص دارد. علاوه به پرداختن به تاریخنگاری ایران قبل از دوره ایلخانی به تاریخنگاری عصر ایلخانی، منابع مشهور آن، ویژگی های نثری و علل رشد آن نیز پرداخته شده است. فصل چهارم که قسمت اصلی پایان نامه را شامل می شود به جایگاه بناکتی در تاریخنگاری عصر ایلخانی اشاره دارد. در این راستا علاوه بر ارائه زندگی نامه بناکتی، از جایگاه علمی که وی برای تاریخ قائل است، بخش های تشکیل دهنده کتاب وی، ویژگی های تاریخنگاری او و در نهایت دیدگاه و بینش بناکتی به وجوه مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، مذهبی و فرهنگی بیان می گردد.

پژوهش حاضر حاصل یک سال تلاش مؤلف در جهت شناخت و احاطه بر جوانب مختلف موضوع مورد پژوهش بوده است، باید اشاره کرد با توجه به اینکه نگارنده ملزم به مطالعات بین رشته ای در زمینه ادبیات، تاریخنگاری و تا حدودی فلسفه تاریخ بوده است، با مشکلات و موانع چندی رو به رو گردیده است که با دقت و تلاش و به کمک راهنمایی های اساتید بزرگوار، در حدتوان موفق به رفع این مشکلات شده است. امید است که این پژوهش با وجود همه نواقص خود توانسته باشد گامی کوچک در جهت شناخت این منبع ارزنده برداشته باشد.

در پایان وظیفه خویش می دانم تا از زحمات اساتید بزرگوار جناب آقای دکتر سید ابوالفضل رضوی و جناب آقای دکتر مهدی صلاح که در انجام این پژوهش لطف و راهنمایی های خویش را از این بنده حقیر دریغ نفرمودند کمال تشکر و قدردانی را انجام دهم .

۱-۲- بیان مسئله

بناکتی از مورخان درباری عصر ایلخانان محسوب می شود که علاوه بر شغل مورّخی، دارای منصب ملک الشعرايي دربار ایلخانان بزرگی چون غازان و الجایتو نیز بوده است. اثر تاریخی که وی از خود ارائه داده در این پژوهش مبنای کار قرار گرفته است و بر اساس این اثر سعی می شود تا ویژگی های تاریخنگاری بناکتی و روش و بینش او در نگاه به مسائل تاریخی بیان گردد. بدیهی است که برای روشن شدن این مسئله نیاز است تا اوضاع فرهنگی زمان وی، جایگاهی که او نزد ایلخانان داشته است و ارتباط او با طبقه حاکمه، علل رشد تاریخنگاری در عصر ایلخانان، اشکال و روشهای رایج تاریخنگاری در این اعصار و آثار تاریخی هم عصر با مورخ مورد ارزیابی قرار گیرد .

۱-۳- سوالات و فرضیات تحقیق

سوالات اصلی

تاریخنگاری بناکتی در عصر ایلخانان دارای چه ویژگی هایی است ؟

سوالات فرعی

۱- دگرگونیهای فرهنگی عصر ایلخانان بر تاریخنگاری بناکتی چه تأثیری داشته است ؟

۲-ارتباط بناکتی با ایلخانان چه تأثیری در تاریخنگاری وی داشته است؟

فرضیه اصلی

در سایه تسامح و تساهل ایجاد شده توسط حکومت ایلخانان و تبادلات فرهنگی، مذهبی و فکری اقوام مختلف و رشد تاریخنگاری در این عصر، تاریخنگاری علاوه بر بی طرفی و عدم تعصب مذهبی از جنبه ی جهانی و فرا منطقه ای برخوردار است .

فرضیات فرعی

۱- امنیت نسبی موجود در عهد ایلخانان، تسامح اعتقادی و مذهبی حکام ایلخانی و احیای هویت ایرانی در این عصر موجب دگرگونی در اوضاع فرهنگی و ادبی و رشد تاریخنگاری این عصر شد و سبک و شیوه تاریخنگاری بناکتی را نیز تحت تأثیر قرار داد .

۲- ارتباط نزدیک بناکتی با غازان و مقیم بودن در دربار وی و ارتباط او با اتباع خارجی و اینکه خود از نزدیک شاهد وقایع بوده اثر او را از جامعیت، موثقت و ارزشمندی بالایی برخوردار کرده است .

۱-۴- پیشینه تحقیق

در مورد تاریخنگاری دوره ایلخانان به صورت جسته و گریخته پژوهشهای چندی صورت گرفته است که از جمله می توان به تاریخ مغول تألیف عباس اقبال، مسائل عصر ایلخانان از منوچهر مرتضوی، تاریخنگاران اثر جعفر حمیدی، تاریخ ادبیات در ایران اثر ذبیح الله صفا، تاریخنگاری ایران از یعقوب آژند اشاره کرد که هر یک بخشی را به صورت مختصر و بسیار کلی در خصوص تاریخنگاری این عصر قراردادند و مطالب محدودی را نیز از بناکتی عنوان کرده اند. با این حال پژوهشی مستقل و تخصصی که مستقلاً به بحث در مورد تاریخنگاری بناکتی بپردازد انجام نگرفته است، لذا انجام پژوهش مستقل در خصوص این موضوع لازم به نظر می رسد .

۱-۵- ضرورت ها و اهداف تحقیق

حمله مغول یکی از بزرگترین وقایع در تاریخ ایران و جهان به شمار می رود بنابراین بررسی هر عاملی که به روشن شدن زوایای تاریک این دوره کمک کند امری ضروری به شمار می رود . از آنجا که تاریخنگاری هر عصر برگرفته از روح حاکم بر آن عصر است و شرایط حاکم بر آن عصر را بیان میدارد، شناخت منابع هر دوره و ویژگی های تاریخنگاری مؤلفان آن می تواند افقی تازه در شناخت مسائل مربوط به آن عصر را ایجاد کند. در یک جمع بندی کلی می توان گفت هدف از این پژوهش :

گشودن افقی نو در مطالعات تاریخی با تأکید بر مطالعه جایگاه مورخان و ویژگی های تاریخنگاری آنها و کمک به تکمیل شناخت تاریخ نگاری عصر ایلخانان به منظور شناخت بیشتر شرایط حاکم به این عصر است .

۱-۶- روش تحقیق

- با توجه به ماهیت موضوع مورد پژوهش، شیوه مورد استفاده در این پژوهش، شیوه توصیفی تحلیلی است. در پژوهش حاضر با بهره گیری از روش تحقیق تاریخی، ابتدا به شناسایی منابع و مآخذ موجود در مورد پژوهش پرداخته شده است. سپس اطلاعات و داده های لازم از منابع جمع آوری و استخراج شده است و پس از آن تجزیه و تحلیل و نقد داده ها انجام گرفته است و در نهایت تنظیم و تدوین نهایی صورت گرفته است.

۱-۷- نقد و بررسی منابع

یک محقق تاریخی تنها از طریق منابع است که این امکان را می یابد تا با گذشته ارتباط برقرار کند لذا شناخت و نقد منابع امری ضروری است و در شکل گیری روند تحقیق نقش اساسی ایفا می کند. در ذیل چندی از منابع و مآخذ مورد استفاده در این پژوهش مورد نقد و بررسی قرار خواهد گرفت.

جامع التواریخ

جامع التواریخ یکی از ارزنده ترین و موثقت ترین و جامع ترین آثار مربوط به دوره مغول و ایلخانی می باشد. این اثر ارزنده توسط خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی به رشته تحریر درآمده است. کتاب تاریخ عمومی عالم است از خلقت آدم تا عهد مؤلف و از آن جهت که علاوه بر تاریخ وقایع عالم اسلام به تاریخ جهان نیز نظر داشته و اطلاعات ارزنده ای را در این خصوص ارائه می کند. رشید الدین فضل الله به دستور غازان خان و در سال (۷۰۲ هـ ق / ۱۳۰۵م) شروع به نگارش این کتاب کرد. در ابتدا توجه به نگارش کتابی درباره تاریخ مغول از ابتدا تا پایان حکومت غازان بود، که این بخش از کتاب وی به تاریخ غازانی

شهرت یافته است . با این حال زمانی که این بخش پایان یافت، غازان خان وفات یافته بود و جانشین وی الجایتو از غازان خواست تا بخش دیگری در تاریخ جهان بدان بیافزاید به این ترتیب می توان وی را نخستین نویسنده تاریخ جهان در تاریخنگاری اسلامی دانست . رشیدالدین فضل الله با توجه به جایگاه بالایی که در دستگاه ایلخانان داشته است. از طرفی خود در رأس امور بوده و بسیاری از وقایع را به چشم خود دیده است و از طرف دیگر به بسیاری از اسناد و مدارک تاریخی و دولتی دسترسی داشته و همین امر سبب شده است تا اطلاعات موثقی در کلیه وجوه اقتصادی، اجتماعی، مذهبی و فرهنگی عصر ایلخانان ارائه کند. وی اقدامات و اصلاحات غازان خان را در قالب چهل حکایت بیان کرده است و در این میان توجه ویژه ای به علاقه غازان خان به تاریخ و تاریخنگاری دارد، به طوری که شرح مفصلی از دستوراتی که غازان جهت همکاری با وی برای تألیف اثر ارزنده اش جامع التواریخ می دهد، بیان می دارد. به این ترتیب می توان ادعا کرد که این اثر ارزنده یکی از کاملترین منابع جهت پی بردن به اوضاع فرهنگی در عصر ایلخانان به ویژه در بخش تاریخنگاری است .

تاریخ گزیده

تاریخ گزیده اثر حمدالله مستوفی، تاریخی است عمومی از ابتدای خلقت تا سال (۷۳۰هـ ق / ۱۳۳۲م) با توجه به این مورد که خاندان مستوفی از قرن (۵۰هـ ق / ۱۱ م) به صورت موروثی در کارهای دیوانی مشغول بوده اند و در عهد ایلخانان نیز شاهد فعالیت آنها در این زمینه هستیم . اثر وی به عنوان یک مورخ درباری که به اسناد و مدارک دولتی دسترسی داشته است دارای ارزش فراوان می باشد . علاوه بر این، کتاب به علت نثر ساده و روانی که دارد مورد توجه اکثر محققین قرار گرفته است. این کتاب شامل یک مقدمه و شش باب است. با وجود آنکه اکثر صاحب نظران این کتاب را تلخیصی از جامع التواریخ رشیدی می دانند باید اشاره کرد که این اثر خصوصاً در باب پنجم که اطلاعاتی را در خصوص علما ، فضلا و شعرا و

... بیان می دارد حاوی مطالبی است که در سایر کتب این عصر دیده نمی شود. به این ترتیب می توان گفت تاریخ گزیده مستوفی از لحاظ توجه به علوم و علما و مسائل فرهنگی دارای مزیت‌هایی نسبت به سایر کتب این دوران است. به خصوص آنکه وی در خلال مطالب مربوط به شعرا از بناکتی نام برده است و او را صاحب کتابی در مورد تاریخ الجایتو معرفی می کند.

توجه مستوفی به فخر بناکتی و اثر تاریخی وی نشان از شهرت این اثر تاریخی در همان زمان تألیف دارد.

روضه الصفا

روضه الصفا تألیف محمد بن برهان الدین خواند شاه بلخی معروف میرخواند از مورخان معروف عصر تیموری است. این اثر یک تاریخ عمومی بوده و وقایع را از خلقت آدم تا (سال ۹۰۳ هـ ق / ۱۵۰۶م) در برمی گیرد. این کتاب در هفت جلد نگاشته شده است که شش جلد آنرا مورخ و یک جلد آنرا به علت وفات میرخواند، نوه دختری او خواندمیر به رشته تحریر در آورده است.

جلد پنجم این اثر اطلاعات بسیار ارزنده ای را در خصوص اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مغولان بیان می دارد. ولی آنچه این اثر را درباره موضوع مورد پژوهش مهم می سازد مطالبی است که میرخواند در خصوص علم تاریخ، هدف این علم، موضوع آن، شرایط مورخ و در نهایت فواید تاریخ بیان می کند. میرخواند یکی از جامع ترین توضیحات را در خصوص فواید علم تاریخ بیان کرده است. علاوه بر این وی یکی از فواید تاریخ را جاودان شدن نام مورخ می داند و در این بین به مورخانی که به سبب اثر تاریخی خود ماندگار شده اند اشاره دارد و در ذیل این افراد به فخر بناکتی نیز توجه داشته است. با وجود آنکه توضیح چندانی در مورد بناکتی بیان نمی کند با این حال از این نکته که نام وی را در میان افرادی ذکر